

Ања Николић*

Балканолошки институт САНУ
истраживач сарадник

Прегледни научни рад

УДК 930.85(410):325.3(497.15)“1910/1914“

DOI 10.7251/SIC2205120N

КОЛОНИЈАЛНИ ОКВИР КУЛТУРНО-ПРОСВЕТНЕ ПОЛИТИКЕ ВЕЛИКЕ БРИТАНИЈЕ У ЕГИПТУ И АУСТРО-УГАРСКЕ У БОСНИ И ХЕРЦЕГОВИНИ (1910–1914)¹

Апстракт: Рад тежи да прикаже сличности и разлике у просветним и културним приликама у Египту и Босни и Херцеговини. Некадашње османске провинције нашле су се под страном влашћу у епохи новог империјализма. Приказујући заједничке феномене у две области као што су култура и просвета у једној неупитној колонији као што је Египат и на територији Босне и Херцеговине указујемо на суштину аустроугарског присуства на Балкану. Кроз сличности и разлике у културно-просветној политици указано је на колонијални карактер окупације Босне и Херцеговине.

Кључне речи: културно-просветна политика, Велика Британија, Аустро-Угарска, Босна и Херцеговина, Египат.

* anja.nikolic@bi.sanu.ac.rs

¹ Рад је настао као резултат рада у Балканолошком институту САНУ, који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије, а на основу Уговора о реализацији и финансирању научноистраживачког рада НИО у 2022. години, бр. 451-03-68/2022-14 од 17.01. 2022.

Циљ овог рада је да прикаже сличности и разлике које су постојале у просветним и културним приликама унутар Египта и Босне и Херцеговине. Указујући на одређене сродне феномене, сматрамо да можемо показати да је у погледу културне политике власт Аустро-Угарске над Босном и Херцеговином била колонијалне природе. Посебно је важно истаћи значај образовања за империје и за њихов однос према колонијама. Теза да је Аустро-Угарска империја није нова у науци и проучавање појединачних феномена указује на колонијалан карактер власти Беча над Сарајевом.² Египат је неупитно и непобитно колонија Велике Британије и указивањем на сличности можемо показати у којој је мери аустроугарска политика у окупираној Босни и Херцеговини била колонијална у свом карактеру.

Због поређења потребно је описати културно-просветну политику Велике Британије у Египту. Британско присуство у Египту сеже у прву половину 19. века. Ривалитет Британије и Француске у Египту довео је Египат у незавидан положај и економску зависност од Париза и Лондона. Године 1882. после немира који су избили у Александрији дошло је до искрцавања британских трупа. Без формализације присуства и временског ограничења Велика Британија је успоставила власт над овом провинцијом која је, формално-правно, била део Османског царства. Тиме је отпочела епоха „протектората под велом“ која ће потрајати све до избијања Првог светског рата. Британска власт била је оличена у генералном конзулу Велике Британије у Египту. Слично као Бењамин Калај у Босни и Херцеговини у Египту је лични режим успоставио Евелин Баринг (1841–1917), потоњи

² E. Kolm, *Die Ambitionen Österreich-Ungarns im Zeitalter des Hochimperialismus* (Frankfurt/M: Peter Lang GmbH, Internationaler Verlag der Wissenschaften, 2001), 235-241; A. Sked, *The Decline and Fall of the Habsburg Empire 1815-1918* (London-New York: Longman Publishing Group, 1989), 243-246; C. Ruthner, „Bosnien-Herzegowina als k. u. k. Kolonie. Eine Einführung“, у: *Bosnien-Herzegowina und Österreich-Ungarn, 1878-1918. Annäherungen an eine Kolonie*, hrsg. C. Ruthner, T. Scheer (Tübingen: Narr Francke Attempto Verlag 2018), 15-45; P. Judson, „L'Autriche-Hongrie était-elle un empire?“, *Annales. Histoire, Sciences Sociales* 63/3 (2008), 563-596; Т. Краљачић, *Калајев режим у Босни и Херцеговини 1882-1903* (Београд: Catena Mundi, 2017); Д. Т. Батаковић, „Босна и Херцеговина у српској историји: од средњег века до уједињења 1918“, у: *Напор Босне и Херцеговине за ослобођење и уједињење* (Београд-Бања Лука: Балканолошки институт САНУ, Народна и универзитетска библиотека Републике Српске, 2017), VII-CXXVII.

лорд Кромер. Његова управа потрајала је од 1882. до 1907. године и обележило ју је неколико етапа. За сваку од тих етапа заједничка је борба против националног покрета. До 1892. године покрет је био умирен, међутим промена на египатском престолу³ довела је до буђења националног покрета. Национални покрет се развио у неколико праваца и представљао је највећи проблем Кромеровој управи. Сукоб са националним покретом који је претио да прерасте у отворену побуну био је разлог за повлачење лорда Кромера из Каира после вишедеценијске управе.

Кромеров наследник у Каиру био је Елдон Горст (1861–1911). Искусан бирократа, а део Кромеровог управитељског апарата подржавао је основну мисао британске управе – Египћани нису били способни да сами собом владају. Ипак, његов приступ је био другачији. Често се његова управа сматра периодом либерализације, али се на примеру културно-просветне политике види да је заправо наставио кључне постулате политике претходника.

Национални покрет, какав је настао крајем Кромерове управе, а пун замах добио током Горстовог мандата, тешко је раздвојити од питања образовања и могућности школовања. Водеће личности египатског националног покрета су уочавале значај образовања. Веровали су да је отпор према странцима требало да буде култивисан кроз школски систем, који би истакао посебност Египћана. Египат је имао локалну традицију школовања и просвете. Образовању се приступало систематски и оно је било регулисано законом о образовању из 1868. године. Пет година пре тога формирано је и министарство просвете. Рани египатски планови подразумевали су да се настава измести из медреса и да се формирају државне школе за учитеље како би се мрежа школа могла даље ширити.⁴ Британски „протекторат под велом“ зауставио је такву врсту напора и увео свој систем, предвиђен да васпита послушне поданике империје.

³ За разлику од Босне и Херцеговине у овом периоду, Египат има локалну династију која влада Египтом од почетка 19. века. Владари носе титулу кедива.

⁴ S. A. Somel, “Education, Middle East”, *Encyclopedia of Western Colonialism since 1450*, vol. 1, ed. T. Benjamin (Detroit: Macmillan 2007), 341.

Баринг је сматрао да треба реформисати образовни систем. У промењеном систему били би школовани „кадрови“ способне да воде земљу по обрасцу постављеном из Лондона. Кромер је одлучио да образовање буде доступно уском броју појединаца.⁵ Британски генерални конзул је страховао од успоставе било какве елите у првим данима управе, па чак и оне која би прихватила обрасце метрополе. У току прве деценије, под образложењем да се земља спасава од банкротства, систем државних школа је значајно урушен и обесхрабриван је упис деце укидањем државног стипендирања ђака. Године 1881. 70% ђака је добијало стипендију која је покривала све трошкове школовања. У последњој деценији деветнаестог века 73% ученика било је принуђено да сноси све трошкове.⁶ Такав обрт је образложен потребом за буџетским уштедама, али и уверењем да ће Египћани приступити образовању озбиљно само ако буду принуђени да га сами плате.⁷

Основе школског система остале су исте као у време пре британске окупације – поред верских школа, опстале су државне основне и средње школе чије су дипломе омогућавале рад у администрацији или наставак школовања. Државне више школе су омогућавале образовање инжењера, правника, лекара и наставника. Ни основна ни средња школа нису биле обавезне, број стипендија је стално опадао под британском управом. Поред ових постојале су и приватне школе намењене странцима, које су углавном биле под контролом хришћанских мисионара.⁸

Први озбиљан извор сукоба је било укидање самог министарства просвете, које је од 1891. године постало департаман министарства јавних радова. Други и осетно већи проблем било је потискивање арапског језика из наставе. Поред укидања стипендија за школовање, то је била и највећа промена у односу на време пре 1882. године. Британски управитељи инси-

⁵ R. L. Tignor, *Modernization and British Colonial Rule in Egypt, 1882-1914* (New Jersey: Princeton, Princeton University Press, 1966), 319-320.

⁶ Исто, 324.

⁷ D. M. Reid, *Cairo University and the Making of Modern Egypt* (Cambridge: Cambridge University Press, 1990), 18.

⁸ L. Pollard, *Nurturing the Nation. The Family Politics of Modernizing, Colonizing, and Liberating Egypt (1805-1923)* (Berkeley: University of California Press 2005), 106.

стирали су на енглеском језику као примарном у сфери образовања. Уједно су и богатији Египћани прихватили овакав систем, који је гарантовао очување њихових позиција.⁹ У основним школама је готово целокупна настава била на енглеском. У средњим школама настава се у потпуности одвијала на енглеском осим током часова арапског. До пред сам крај Кромерове управе, борба за доминантан положај водила се између француског и енглеског. Борба за арапски је тек предстојала.¹⁰ Оваква језичка политика била је могућа јер је већина предавача долазила из Велике Британије. Сматрало се да се наука не може предавати на арапском језику, којем су тобоже недостајале речи за објашњење сложених идеја. На сличан начин третирана је и настава филозофије. Наиме, тврдило се да би већини ђака исламске вероисповести филозофија била страна, јер је дубоко укоренења у хришћанским вредностима. Поред одлучивања о могућности сазнања на арапском језику, британски контролори у некадашњем министарству образовања одлучивали су и о настави историје. Основне школе уопште нису имале наставу историје, док је у средњим број часова био ограничен.¹¹

Почетком 20. века образовна политика стварала је огромне проблеме британској управи. Образовани Египћани успевали су да информишу јавност у Паризу и Лондону о поразном школском систему унутар окупираног Египта. Пред Кромеров одлазак из Египта, ситуација је постала горућа, па је министар спољних послова Едвард Греј (1862–1933) и у парламенту морао да одговара, између осталог, на питања о резултатима Кромерове образовне политике. Он је потпуно одсуство арапског из наставе правдао тиме да не постоје уџбеници које би предавачи могли да користе.¹² Даља дебата открила је да наставници који одлазе у Египат нису у обавези да знају арапски, већ да су у обавези да после најмање годину дана боравка

⁹ M. Russel, "Competing, Overlapping, and Contradictory Agendas: Egyptian Education Under British Occupation, 1882-1922", *Comparative Studies of South Asia, Africa and the Middle East* XXI (2001), 51.

¹⁰ R. L. Tignor, *нав. дело*, 326.

¹¹ L. Pollard, *нав. дело*, 116-117.

¹² *Hansard*, HC Deb 21 February 1907 vol 169 c1037

полажу испит познавања језика. Статистика коју је Греј изнео показала је да готово сви предавачи прођу једино основни ниво познавања арапског језика.¹³ Дебата није била ни близу краја, када је постављен нови генерални конзул Елдон Горст. Он је из парламента испраћен у Каиро са захтевима да се школство реформише.¹⁴

Сукоб је стварало и стално инсистирање британских управитеља да се оно мало новца¹⁵ издвојеног за образовање даје на техничке и пољопривредне „школе“. Ове „школе“ су представљале центре за описмењавање у којима би се потом усвајале основне вештине за рад у пољопривреди или добијала основна знања о техничким наукама.¹⁶ Мала победа за Египћане било је поновно успостављање министарства просвете 1906. године. Међутим, у обновљеном министарству, на чијем је челу био Египћанин Саад Заглул, установљена је позиција саветника чије су одлуке и формално биле „јаче“ од одлука министра. Од 1906. до 1919. године позицију саветника имао је Шкот Даглас Данлоп који се раније показао као необично ригидан по питању одлука.¹⁷ Он ће остати непоколебљив по питању основних школа и предмета који су се ту изучавали – писање, читање и основе математике. По доласку Горста, за нијансу је повећан број стипендија. До 1911. године било је око 200 хиљада ђака у школама под државном контролом.¹⁸ Број од 200 хиљада неопходно је ставити у контекст готово 11 милиона становника колико је Египат имао у том тренутку.¹⁹

Горстов долазак представља почетак покушаја сарадње са Египћанима. Он је, противно Данлоповим саветима, одлучио да ђаци тестове на крају средње школе могу да полажу и на арапском, што би им олакшало полагање и отворило врата каријере у државној служби која је захтевала

¹³ *Hansard*, HC Deb 22 August 1907 vol 181 c1090

¹⁴ P. Mellini, *Sir Eldon Gorst. The Overshadowed Proconsul*, (Stanford Hoover Institution Press, 1977), 146.

¹⁵ Године 1902. мање од 1% египатског буџета трошило се на образовање. D. M. Reid, *Cairo University*, 18.

¹⁶ R. L. Tignor, *нав. дело*, 336.

¹⁷ L. Pollard, *нав. дело*, 117; R. L. Tignor, *нав. дело*, 328.

¹⁸ L. Pollard, *нав. дело*, 118.

¹⁹ J. A. McCarthy, "Nineteenth-century Egyptian Population", *Middle Eastern Studies* 12 (1976), 34.

положен тест. Истакао је намеру да се отвори школа која би образовала наставнике, како би се смањила потреба за довођењем наставника из Енглеске. Уједно је предлагао и да се одређен број наставника пошаље у британске школе да се „дошколују“ и врате на своје позиције у Египту.²⁰ У периоду сарадње конзула и министра просвете одлучено је да одређени курсеви и предавања у школама морају бити заједнички и за хришћане и за муслимане. Кључна су била предавања на предмету о „националном понашању“. Заједнички обрасци понашања требало је да преовладају над религијским разликама.²¹ Данлоп није благонаклоно деловао на овакве промене, те је током читавог Горстовог мандата инсистирао на довођењу учитеља из Енглеске.²² Нетрпељивост према саветнику је на исту страну ставила и Горста и Заглула и генерални конзул је 1910. године тражио од Лондона да се Данлоп премести. Ипак, Египат је пре Данлопа напустио Горст.²³

Најзначајнији помак у образовању у време Горста било је отварање Универзитета у Каиру 1908. године. Тема високог образовања отворена је пред сам крај Кромерове управе. Поновно формирање надлежног министарства 1906. године улило је наду да ће ствар бити решена брзо, међутим Кромер је страховао да ће универзитет постати средиште отпора британској управи. У првим преговорима тражио је одлагање расправе о томе. По његовом мишљењу, у земљи која има 93% неписменог становништва нема потребе за универзитетом већ за широм базом основних школа. Тврдио је да није било смислено улагати у пројекат који ће бити доступан малом броју популације.²⁴ Упркос Кромеровом противљењу, Египћани су успели да стекну одређене симпатије у енглеским круговима по питању универзитета.

Ставивши до знања Египћанима да финансијску подршку неће добити, Кромер је пустио виђеније Египћане да сакупљају новац.²⁵ Кедив

²⁰ P. Mellini, *Sir Eldon Gorst*, 146.

²¹ L. Pollard, *нав. дело*, 119.

²² M. Russel, *нав. дело*, 54.

²³ P. Mellini, *нав. дело*, 170.

²⁴ D. M. Reid, *Cairo University*, 20.

²⁵ R. L. Tignor, *нав. дело*, 338.

је пристао да из своје личне благајне делом финансира установу високог образовања, а као свог представника поставио је свог стрица принца Фуада. Кромеров одлазак и долазак помирљивијег Горста довели су до значајних помака у преговорима око универзитета. Нови генерални конзул је успео да од ове идеје одвоји најрадикалније крило националиста. У преговорима око формирања универзитета, начина финансирања и саме управе, британски представници су успели да унесу раздор између египатских представника. Део Египћана које су власти сматрале најрадикалнијим је напустио преговоре и британске власти су биле задовољне постигнутим.²⁶

Кедивов утицај на овај пројекат био је јасан када је за ректора постављен принц Фуад. Да је палата преузела примат у образовању универзитета видело се и на основу предложених чланова управног већа – сви су били блиски кедиву. Тиме је национални покрет остао ускраћен за прилику да „контролише“ рад универзитета. Само је један представник остао од оних који су предложили формирање универзитета 1906. године.²⁷ Ускраћивањем финансија, које су контролисали странци, универзитету је одузет египатски карактер.

Почетак наставе био је тежак. Ограничен је број Египћана који су могли да предају, па је тако и број предмета остао умањен. У почетку су наставу углавном држали европски оријенталисти.²⁸ Европски империјализми су се сударали и на Универзитету у Каиру. До 1911. године главни такмаци Британаца за утицај били су Италијани и Французи. Напад на Либију скршио је италијански утицај, упркос томе што је читава библиотека опремљена уз помоћ италијанске владе. Долазак Херберта Киченера (1850–1916) на место Горста довео је до јачег британског утицаја. До краја Првог светског рата, утицај универзитета је био ограничен недостатком и наставника и студената. Међутим, универзитетска политика стипендирања и слања студената на неке од западноевропских универзитета довела је до формирања наставног кадра после завршетка Великог рата.²⁹

²⁶ D. M. Reid, *Cairo University*, 28-29.

²⁷ Исто, 30.

²⁸ R. L. Tignor, *нав. дело*, 338.

²⁹ P. Mellini, *нав. дело*, 171.

Са оваквим образовним системом и готово непостојећим културним животом Египат је дочекао почетак Великог рата. Иако су године по Кромеровом одласку донеле одређене промене, строга страна контрола није напуштена. Даглас Данлоп је остао контролор египатског образовања све до краја Првог светског рата. Ни успостава министарства просвете није променила ситуацију. Заправо је довела до сукоба унутар националног покрета, али и до сукоба самог покрета са кедивом. Тиме је британска контрола образовања остала без озбиљније опозиције све до 1918. године.

На Балкану још једна османска провинција била је окупирана у готово истоветном периоду као Египат. Аустро-Угарска је на Берлинском конгресу 1878. године добила мандат од великих сила да окупира Босну и Херцеговину и да држи трупе у Пљевљима, Прибоју и Пријепољу. Иако је правни оквир постојао у виду члана 25. Берлинског уговора као и конвенције потписане између Османског царства и Двојне монархије из априла 1879. године, то није значило да је окупација временски ограничена. Слично као Великој Британији у Египту, лабаве дефиниције омогућавале су Аустро-Угарској понашање у маниру империја епохе. Сличну улогу Кромеровој у првој фази власти Беча над Сарајевом имао је заједнички министар финансија Бењамин Калај (1839–1903). Неуспели покушај увођења босанске нације, као и стављање политичког и културног живота под потпуну контролу монархије обележили су период управе Бењамина Калаја. Његова смрт 1903. године довела је до привидног попуштања унутар окупираних Босне и Херцеговине. Место заједничког министра финансија, заузео је Стефан Буријан (1851–1922). Буријан се ослањао на политику која би „попуштањем“ довела до чвршће контроле. У таквом контексту културно-просветна политика имала је немали значај. Анексија Босне и Херцеговине 1908. године утицала је на сваки аспект живота у окупираној провинцији. Монархија је сматрала да је оваквим чином осигурала своје присуство у Босни и Херцеговини. Ипак, колонијални однос Двојне монархије према новоприсаједињеној провинцији се није променио.

У ово време најинтензивније делује Институт за истраживање Балкана, формиран 1904. године. Почетна делатност је била уско везана за приватну иницијативу Карла Пача (1865–1945), његовог оснивача. Од јану-

ара 1908. године овај институт има званичну подршку Заједничког министарства финансија Аустро-Угарске и носи назив „Босанскохерцеговачки Институт за проучавање Балкана“.³⁰ Пач је све време радио несмањеним интензитетом, те је током посете цара Сарајева 1910. године посебно је истакнут његов значај, уз Ћира Трухелку (1865–1942), који је био кустос Земаљског музеја.³¹ Уз Косту Хермана (1850–1921)³² њих двојица су означени као основа културног деловања у Босни и Херцеговини. Пач је успео да обезбеди подршку у највишим редовима Монархије. Инсистирало се на томе да овој институцији треба помоћи, како би се она поставила на солидне основе и како би потом могла да испуни своју мисију. Уједно је и истицано да ће пружена материјална подршка, омогућити даљи истраживачки рад института који је био веома важан за даљу позицију Монархије на поднебљу од Истре до Албаније и од Далмације до Дрине.³³

Већ сам назив довољно говори о мисији, али и о жељама Аустро-Угарске. Ма колико се трудили да окупацију Босну и Херцеговине ставе у наратив културне мисије и искрене помоћи, инсистирање на балканском карактеру овог института говори о много ширим амбицијама Двојне Монархије.³⁴ Сарајево је требало да постане интелектуални и културни пандан Београду. Српској идеји о ослобођењу и уједињењу требало је супротставити идеју о хабзбуршком Балкану. У таквом контексту није чудно што су нека од издања ових института посебно била усредсређена на

³⁰ Земаљска влада подноси извештај Заједничком министарству финансија да је Пачу саопштено да је добио званичну дозволу за рад. Тиме је његова приватна иницијатива подржана од стране званичних кругова Монархије – ZV (Zemaljska vlada) ZMF (Zajedničko ministarstvo finansija), 207, *Naučne ustanove u Bosni i Hercegovini za vrijeme austrougarske uprave*, ur. H. Kapidžić, (Sarajevo: Arhiv Bosne i Hercegovine, 1973), 475.

³¹ H. Kapidžić, „Institut za istraživanje Balkana u Sarajevu“, у: H. Kapidžić, *Bosna i Hercegovina pod austrougarskom upravom – članci i rasprave*, (Sarajevo: Svjetlost, 1968), 315.

³² Коста Херман је био сива еминенција културног живота у Сарајеву и један од Калајевих најближих сарадника. Више о томе: A. Nikolić, „Austro-Hungarian Cultural Imperialism in Bosnia and Herzegovina: The Case of Kosta Hörmann and the Provincial Museum“, у: *The Balkans in the Age of New Imperialism and Beyond*, ed. V. G. Pavlović, Braila 2021, 47-59.

³³ Varešanin Министарству иностраних дела, 214, *Naučne ustanove u Bosni i Hercegovini*, 480.

³⁴ C. Marchetti, „Frontier Ethnography. Zur colonial situation der österreichischen Volkskunde auf dem Balkan im Ersten Weltkrieg“, *Wechsel Wirkungen: Austria-Hungary, Bosnia-Herzegovina, and the Western Balkans, 1878–1918*, eds. C. Ruthner, D. Reynolds Cordileone, U. Reber, R. Detrez, (New York: Peter Lang 2015), 367-368.

албанонологију и албанолошка истраживања чиме је додатно исказан балкански карактер института. Тако је било предвиђено да научна делатност овог института парира италијанској продукцији.³⁵

Ипак унутрашњи конфликти између аустријске и угарске стране су отежавали рад института. Разлике два дела Монархије, само истакнутије после анексије, су биле тешко премостиве, чак и када је у питању био један овакав институт. Званично признање би поставило преседан по питању контроле босанскохерцеговачких институција, око којих су се спорили угарски и аустријски део. Пач је наставио да ради и да осмишљава даљи рад института. Он и његови помагача сматрали су да је потребно да институт „преузме“ југословенску идеју својим балканским карактером и да Сарајево учини једним од њених центара.³⁶ Такве замисли нису добро прихваћене у Бечу, који је сматрао да овакве идеје надилазе величину Пачовог института. Уједно, ово је било подсећање на период владавине Калаја, када је научна и културна делатност имала за циљ да пробуди интересовање шире јавности за успехе које Двојна монархија постиже на тлу Босне и Херцеговине. Такође, позиционирање Сарајева и покушај контроле југословенске идеје кроз такав подухват сигурно би ишао на штету Загреба, тако да је и то стварало проблеме. Институт је због угарског фактора остао ускраћен за статус државног, али то није ометало Пача да настави са својим радом. Анексија Босне и Херцеговине додатно му је помогла да институт дође до тога да функционише као државни и да му једино недостаје званична потврда.³⁷

Пач је наставио да формира библиотеку института, као и да публикује радове. Са Владимиром Ћоровићем путовао је по територијама Далмације, Црне Горе, Албаније и Србије како би сачинио историју тих краје-

³⁵ Д. Фундић, *Аустроугарска и настанак Албаније (1896-1914)*, (Београд: Clio, 2021), 200.

³⁶ Н. Kapidžić, „Institut za istraživanje Balkana u Sarajevu“, 320.

³⁷ Можда најбољи пример јесте и финансирање института. Пач је 1908. године добио 500 круна годишње субвенције - ZMSP (Zajedničko ministarstvo spoljnih poslova) – ZV (Zemaljska vlada), 208, *Научне установе у Босни и Херцеговини*, 476. После проглашења анексије тај број ће из године у годину расти. У освит почетка Првог светског рада тај износ ће порастати на пет хиљада круна годишње – ZMSP - ZV, 208, *Научне установе у Босни и Херцеговини*, 506. У тај збир није улазио новац који је Пач лично добијао.

ва. Појединачне националне историје би водиле ка састављању обимне историје Балкана.³⁸ Наставио је да неуморно тражи новац како би остварио своје планове и како би институт наставио да ради у пуном обиму. Долазак генерала Оскара Поћорек (1853–1933) допринео је новом таласу подршке за Пача и његов подухват. Поћорек је као земаљски поглавар имао много више слуха. Увидео је да такав институт неће бити само научни, већ да постоји огромна могућност да он прерасте у центар који би парирао Београду.³⁹ Занимљиво је да је Поћорек агитовао за давање новца овом институту и Земаљском музеју у исто време док су трајали преговори око оснивања универзитета у Босни и Херцеговини. За разлику од музеја и института, Поћорек је упорно одбијао да да дозволу да се формира универзитет, сматрајући га непотребним за Сарајево и становништво Босне и Херцеговине.

Балкански ратови су значајно утицали на однос према Пачу и његовом подухвату. На самом крају 1911. године, управник Балканског института поднео је детаљан извештај о постигнутом и о даљим плановима. Предуслов сваког деловања био је изградња зграде овог научног института, која би објединила истраживаче на једном месту. Узор је свакако била објекат Земаљског музеја који се већ устолочио као институција од немерљивог значаја. Изградњом зграде, Пач би могао да спроведе свој програм детаљне реорганизације и да формира неколико одељења. По њему било је неопходно путовати Балканом да би публикације биле што веродостојније. На публикације и путовања би било трошено највише средстава. Унутар саме зграде требало би формирати архив, читаонице, картографско одељење и наравно библиотеку. На пример, посебно се наглашава потреба за формирањем јужнословенског књижевног архива, који би био пандан постојећем у Вајмару.⁴⁰

³⁸ Pač - ZMF (Zajedničko ministarstvo finansija), 222, *Naučne ustanove u Bosni i Hercegovini*, 491; Идеја о оваквој едицији постоји од раних дана, односно од 1904. године. Тада се као један од могућих писаца помињао и Стојан Новаковић, као и аутори из Софије, Тиране, Скадра, Валоне. Уколико би се формирала једна тако широка група писаца, било би јасно да је концепт аустроугарског Балкана превладао.

³⁹ Н. Kapidžić, „Institut za istraživanje Balkana u Sarajevu“, 336.

⁴⁰ Pač - ZMF, 222, *Naučne ustanove u Bosni i Hercegovini*, 494.

Из детаљног извештаја који је Пач поднео, види се да Балкански институт обликују струјања епохе. Двојна монархија је морала преко научног деловања да потврди свој престиж, као и да настави културно и идејно обликовање балканског поднебља као њене интересне сфере. Није случајно што се Пач позива на сличне институте. Институту у Вајмару и Лајпцигу су били основа немачког балканског деловања. Русија је имала византолошки институт преко којег је пласирала своју научну делатност. У оваквом контексту било је неопходно да Сарајево постане већи и значајнији центар од ових већ потврђених.⁴¹

С обзиром на културну ситуацију унутар Босне и Херцеговине, дошло је до унутрашњег такмичења овог института и Земаљског музеја. У ранијем тексту било је показано како је музеј оформљен и које су му биле прве улоге. Научно уобличавање теорије о богумилском пореклу становништва, као и инсистирање на посебности Босне и Херцеговине и њеном самосталном развоју биле су основе политике Земаљског музеја у време Косте Хермана. Таква политика била је усмерена на странце који посећују Босну и Херцеговину, посебно на научнике и истраживаче. Са друге стране, политика према локалном становништву односила се на промену традиционалних уверења и схватања. Посебно је то било значајно у раду етнографског одељења. Илустрације ради, етнографско одељење је у музејску поставку ставило народну ношњу која се у то време и даље носила. Идеја је била да се традиционална ношња прикаже као застарела. Тиме је традиционални начин одевања требало да буде потиснут и да уступи место „вестернизованом“ начину облачења. Тиме би толико дуго романтизовани „племенити дивљак“ који је затечен у Босни и Херцеговини био коначно припитомљен и стављен у службу Монархије.⁴²

Музеј као старија институција, покушавао је да задржи превласт у односу на Пачов институт. Да је тешко повући границе између две култур-

⁴¹ Н. Kapidžić, „Institut za istraživanje Balkana u Sarajevu“, 344.

⁴² М. Hartmuth, „The Habsburg Landesmuseum in Sarajevo in Its Ideological and Architectural Contexts: A Reinterpretation“, *Centropa* XII/2 (2012), 197-198; D. Reynolds-Cordileone, „Displaying Bosnia: Imperialism, Orientalism, and Exhibitionary Cultures in Vienna and Beyond, 1878-1914“, *Austrian History Yearbook* 46 (2015), 44-45.

не институције, види се на примеру Владимира Ћоровића (1885–1941). Он је у јулу 1910. године известио Земаљску владу да је добио понуду да буде доцент на Београдском универзитету. Ћоровић пише како је задовољан дотадашњом позицијом асистента у Земаљском музеју и сарадника у институту Карла Пача, али да је понуда из Београда „искушење“. У случају њеног прихватања он би поправио свој друштвени и финансијски статус. С обзиром на то да не жели да напусти своју отаџбину, Ћоровић моли Земаљску владу да побољша његов материјални и друштвени статус.⁴³ После детаљне преписке са Пачом и Херманом, Земаљска влада је одобрила Ћоровићево унапређење.⁴⁴ На Ћоровићевом примеру видимо да су високе позиције биле ускраћене чак и појединцима који су образовање стекли унутар Двојне монархије. У тренутку када добија позив да заузме позицију доцента, он се налази на суштинској позицији практиканта у обе институције. То видимо из описа његовог посла из дописа који је предао Земаљској влади. Уједно нам је и јасно да границе између Пачовог института и Хермановог музеја не могу лако да се повуку.

Коста Херман је исказивао незадовољство када је научни кадар почео да пристиже у Босну и Херцеговину и посредством Пача. Треба имати на уму да је довођење и запошљавање научника до 1910. године било под контролом Хермана. То се јасно види из кадровске политике музеја.⁴⁵ До 1914. године запослени у музеју су углавном били странци.⁴⁶ Када је постало јасно да је Пач близак са Поћорекком, Херман се на сваки могући начин трудио да очува своју позицију. Његов став био је и заслужан за ускраћивање подршке институту да прерасте у државну институцију.

⁴³ Ћоровић - ZV, 215, *Naučne ustanove u Bosni i Hercegovini*, 481-482.

⁴⁴ Раћ - ZV, 215, *Naučne ustanove u Bosni i Hercegovini*, 482; Herman - ZMF, 215, *Naučne ustanove u Bosni i Hercegovini*, 485.

⁴⁵ Музеј није имао огроман број запослених и углавном се ослањао на „стручњаке“ из центра империје. Поводом стогодишњице постојања музеја објављена је споменица која је донела детаљније податке о запосленима у аустроугарском периоду – *Spomenica stogodišnjice rada Zemaljskog muzeja Sarajevo 1888-1988*, (Sarajevo: Zemaljski muzej Bosne i Hercegovine, 1988), 36-73.

⁴⁶ Ћоровићево наименовање довело је до запошљавања неколицине људи локалног порекла, али су странци и даље били већина - M. Hartmuth, “The Habsburg Landesmuseum in Sarajevo in Its Ideological and Architectural Contexts: A Reinterpretation”, 197.

Упркос супротностима, ове две установе су давале важан допринос у формирању слике о хабзбуршком Балкану, посебно на пољу албанологије. Деловање Хермана и Пача представља одличан пример чиновника чија имена су постала синоними за управу и који су једна од специфичнијих појава ове епохе. То су бирократе, професионални управници који са собом носе идеју о „мисионарском“ раду. Таква идеја у бити је њиховог деловања и обликовања наратива и свести.

Полемика око образовне политике унутар Босне и Херцеговине није јењавала ни у овом периоду. Дилема је била да ли да се ради на изградњи потпуно новог школског система, одвојеног од конфесионалних школа или да се некако присвоје конфесионалне школе и ставе у службу Монархије. Наравно, аустријски део монархије се залагао за прву могућност, а угарски за другу, што је довело до тога да школски систем не буде реформисан.⁴⁷ Формирање јавних школа ишло је споро. Таква динамика правдана је тиме да муслимани и Срби не желе да шаљу децу и да уз то нема квалитетног кадра за такве школе. Суштински, затечена ситуација унутар Босне и Херцеговине одговарала је окупационом режиму. Године 1910. било је 306 основних јавних школа и до 1918. године тај број је порастао до 455.⁴⁸ Пред почетак Првог светског рата једна јавна школа је долазила на 3.504 становника.⁴⁹ Поред ових јавних школа, постојале су и конфесионалне основне школе. Српских школа 1910. године било је 115, католичких 29, док је број муслиманских било најтеже утврдити због противљења улеме на било какво мешање световних власти у питање образовања. Због тога се може говорити само о реформисаним школама, које су поред верске наставе увеле и неке од општих предмета. Године 1914. реформисаних мектеба било је 203.

Ситуација није била боља ни у средњошколском образовању, које је готово цело било под контролом државе. Прве две деценије окупације

⁴⁷ М. Папић, *Školstvo u Bosni i Hercegovini za vrijeme austrougarske okupacije (1878-1918)*, (Sarajevo: Veselin Masleša, 1972), 82.

⁴⁸ S. M. Džaja, *Bosna i Hercegovina u austrougarskom razdoblju (1878-1918). Inteligencija između tradicije i ideologije*, (Mostar – Zagreb: Ziral 2002), 75.

⁴⁹ *Извјештај о управи Босне и Херцеговине 1913*, 13.

донеле су формирање школа које је више служило страним чиновницима, него локалном становништву. Током окупације Сарајево, Бања Лука, Мостар и Тузла су добили гимназије, док је она у Бихаћу завршена тек после 1918. године и краха Аустро-Угарске. Предмети и програм су били слични као унутар Монархије. Паралелно са гимназијама текло је оснивање и трговачких школа у Тузли, Брчком, Бањалуци, Мостару, Сарајеву, Ливну, Травнику, Бихаћу и Бијељини. Те школе су кроз различите периоде управе аустроугарске на овом поднебљу бивале реорганизоване, затваране и поново отворане. После велике расправе у Сабору, 1910. године биће отворена и железничка школа у Сарајеву. Она ће бити предмет великог сукоба у жеку разматрања језичког питања, с обзиром на инсистирање Земаљске владе на томе да званични језик на железници буде немачки.

Ови бројеви тешко да могу да укажу на праву размену проблема школског система унутар Босне и Херцеговине. Попис становништва из 1910. године показао је да је више од 85% становништва Босне и Херцеговине било неписмено. Због тога не чуди да је већина посланика у новоформираном Сабору, а посебно српских, захтевала да се уведе обавезно основно образовање. Током расправе о образовању из 1910. године српски посланик Светозар Ћоровић изнео је детаљне статистике о броју деце у школама. Он тако наводи да је и у државне и у конфесионалне школе ишло тек 36.862 деце. По њему, деце стасале за школу било је преко 230 хиљада, што је довело до закључка да тек 15% деце стасале за школу похађа наставу.⁵⁰ Он је наставио детаљну анализу, показавши да је убедљиво најмање школа на подручју где су Срби већинско становништво.⁵¹

Расправа о школству унутар Сабора показала је све међуконфесионалне разлике. Вишедеценијска аустријска политика „свађања“ конфесија и контролисане сарадње заиста је била видљива на овом питању. Упркос сагласности о лошем образовном систему, посланици су били несагласни како да разделе новац који је постао камен спотицања у решавању овог питања унутар Сабора.⁵²

⁵⁰ БХС, 1910, I/20, 626.

⁵¹ БХС, 1910, I/20, 628.

⁵² БХС, 1910, I/20, 656-665.

Ни положај наставног кадра није одударао од целокупне слике окупационог режима.⁵³ Према првом извештају о управи из 1906. године у јавним школама највећи је број католичких наставника (244), потом српских (223), док је било тек 96 муслиманских наставника. Укупан број предавача био је 568.⁵⁴ До краја окупације у јавним школама тај број је порастао до око 1.000.⁵⁵ У овај број улазе наставници и у средњим школама. Већина наставника у јавним школама била је из Далмације, Славоније, Војводине и Моравске. Било је тек 15 предавача рођених на тлу Босне и Херцеговине.⁵⁶

У погледу образовања ситуација у Египту и Босни и Херцеговини била је веома слична. Све статистике показују да школа има недовољно. Однос броја школа према броју деце стасале за школу говори у прилог томе. У Босни и Херцеговини веома мали број деце похађа наставу, чак и у конфесионалним школама. Нерешено аграрно питање оставља становништво Босне и Херцеговине у огромној немаштини, где је образовање деце готово немогуће. Било је веома мало стипендија које би олакшале школовање, а слична ситуација је била и у Египту, где је у ери „либерализације“ Елдона Горста значајно смањен број школских стипендија. Ситуацију у образовању најбоље илуструју подаци о ђацима који су положили матуру у гимназијама. Од оснивања до 1918. гимназију у Сарајеву завршило је 723 ђака. Најбројнији међу матурантима били су католици, потом православни и на крају муслимани. У Мостару су од 1901. до 1914. гимназију завршила 242 ђака, а у Тузли 137.⁵⁷ У тим бројевима, можда се и најбоље види карактер режима у Босни и Херцеговини. Крајњи резултат образовне политике Двојне монархије јасно се види из стања 1916. године. Пошто су српске конфесионалне школе забрањене 1914. године, број је био следећи – 469 основних школа и 20 средњих школа у збиру.⁵⁸

⁵³ Митар Папић је дао преглед друштвене улоге и позиције учитеља у свом делу – М. Рајић, *Učitelji u kulturnoj i političkoj istoriji Bosne i Hercegovine*, (Sarajevo: Svjetlost, 1987).

⁵⁴ *Извјештај о управи Босне и Херцеговине 1906*, 34.

⁵⁵ *Извјештај о управи Босне и Херцеговине 1916*, 78.

⁵⁶ S. M. Džaja, *нав. дело*, 117.

⁵⁷ *Исто*, 145-147.

⁵⁸ Ш. Грђић, „Просветне борбе“, у: *Напор Босне и Херцеговине за ослобођење и уједињење*, (Београд-Бања Лука: Балканолошки институт САНУ, НУБ Републике Српске, 2017), 135.

Већ из до сада наведеног можемо видети одређене сличности и разлике између Сарајева и Каира. Главна разлика је свакако се огледала у високом образовању. Наиме, британска управа дозволила је да се 1908. године отвори Универзитет у Каиру. Аустријске власти нису никада дозволиле отварање високошколске институције на простору Босне и Херцеговине. Битна је и разлика да је иницијатива за оснивање универзитета у Каиру потекла од локалног становништва, док је чак и помињање универзитета у Сарајеву заправо дошло из аустријског парламента. Ту је један посланик на помен универзитета у Трсту поставио питање високошколске установе у Сарајеву.⁵⁹

Упркос питању посланика аустријског парламента, Сарајево није добило универзитет током аустроугарске окупације. Током 1913. године нови заједнички министар финансија Леон Билински (1846–1923) разматрао је могућност да се отвори универзитет у Сарајеву како би се омладина додатно демотивисала да иде у Београд. Свака дискусија о универзитету је угашена једним приватним писмом Оскара Поћорекa Билинском у којем он каже следеће: „...у нашем је позитивном интересу да будуће покрајинске чиновнике, средњошколске професоре, и остале још дужи низ година пуштамо да студирају у Бечу, Будимпешти и Загребу јер не бисмо могли постићи научни ниво тамошњих универзитета и јер духовне везе са Монархијом нису још довољно јаке за допуштање нашим ученицима да своје студије заврше у Босни“. Иако ближи Пачу него Херману и Земаљском музеју, Поћорек је додао да Сарајеву није потребан центар који би парирао Београду јер већ постоји Земаљски музеј.⁶⁰

Из новинских објашњења, да ће универзитет доћи када култура досегне одређени ниво, видљиво је да је Босна и Херцеговина била предвиђена да до даљњег остане у статусу колоније. Битно је за атмосферу унутар земље приметити да је ова дебата вођена више у центру империје него унутар Босне и Херцеговине. О томе су писали и говорили посебно

⁵⁹ Н. Kapidžić, „Austroугарски политичари и питање универзитета у Сарајеву“, Н. Kapidžić, *Bosna i Hercegovina pod austroугарском управом*, 374.

⁶⁰ Поћорек Билинском, 185, *Научне установе у Босни и Херцеговини*, 427.

интелектуалци у Србији, који су користили тај податак да додатно осликају колонијални карактер режима успостављеног у Босни и Херцеговини.

На основу наведеног, ми видимо да је образовна политика обе империја била веома слична. Неадекватан број школа и мали број ђака који их похађају су одлика оба образовна система. Уз то лако се примети и да мањка наставног кадра, који углавном долази из осталих делова империје. Образовање није обавезно, а у неким крајевима делује као да бива и обесхрабривано политиком која је вођена у центру империје. Приступ образовању отежава и недостатак стипендија и отежано финансирање ђака. У Каиру је отворен универзитет, док Сарајево до краја Аустро-Угарске није дочекало високошколску установу. Британска управа је дозволила оснивање универзитета, на којем су махом Европљани предавали, како би поданици могли да се школују или у европским престоницама или у Каиру. Било какво школовање унутар Османског царства је требало да буде спречено. Сарајево је, пак, остало ускраћено за универзитет како би се ближе интегрисало са Монархијом.

Битна је разлика и у деловању културних институција као што су Земаљски музеј или Институт за проучавање Балкана. Њихова делатност је у потпуности уклопљена у колонијални приступ Беча према Сарајеву. Разлике које су истакнуте само додатно показују колонијални статус Босне и Херцеговине. Ускраћивање универзитета, као и деловање културних институција наглашавали су подређен положај Сарајева у односу на Беч. Културно-просветне прилике у Босни и Херцеговини у потпуности омогућавају да се окупирана провинција назове колонијом Аустро-Угарске.

ИЗВОРИ

Hansard, HC Deb 21 February 1907 vol 169 c1037

Hansard, HC Deb 22 August 1907 vol 181 c1090

Naučne ustanove u Bosni i Hercegovini za vrijeme austrougarske uprave, ur. H. Kapidžić, (Sarajevo: Arhiv Bosne i Hercegovine 1973).

Извјештај о управи Босне и Херцеговине 1906.

Извјештај о управи Босне и Херцеговине 1913.

Извјештај о управи Босне и Херцеговине 1916.

Стенографски извјештаји о сједницама босанско-херцеговачког сабора, 1910-1914, Сарајево 1910-1914.

ЛИТЕРАТУРА

Батаковић, Т. Д., „Босна и Херцеговина у српској историји: од средњег века до уједињења 1918“, у: *Напор Босне и Херцеговине за ослобођење и уједињење*, (Београд-Бања Лука: Балканолошки институт САНУ, Народна и универзитетска библиотека Републике Српске, 2017), VII-CXXVII.

Грђић, Ш., „Просветне борбе“, у: *Напор Босне и Херцеговине за ослобођење и уједињење*, (Београд-Бања Лука: Балканолошки институт САНУ, Народна и универзитетска библиотека Републике Српске, 2017), 107-166.

Краљачић, Т., *Калајев режим у Босни и Херцеговини 1882-1903*, (Београд: Catena mundi, 2017).

Фундић, Д., *Аустроугарска и настанак Албаније (1896-1914)*, (Београд: Clio, 2021).

Džaja, M. S., *Bosna i Hercegovina u austrougarskom razdoblju (1878-1918). Inteligencija između tradicije i ideologije*, (Mostar – Zagreb: Ziral, 2002).

Encyclopedia of Western Colonialism since 1450, vol. 1, ed. T. Benjamin, Detroit 2007.

Hartmuth, M., “The Habsburg Landesmuseum in Sarajevo in Its Ideological and Architectural Contexts: A Reinterpretation”, *Centropa* XII/2 (2012), 194-205.

Judson, P., “L’Autriche-Hongrie était-elle un empire?”, *Annales. Histoire, Sciences Sociales* 63/3 (2008), 563-596.

Kapidžić, H., „Institut za istraživanje Balkana u Sarajevu“, у: H. Kapidžić, *Bosna i Hercegovina pod austrougarskom upravom – članci i rasprave*, (Sarajevo: Svjetlost, 1968), 310-371.

Kolm, E., *Die Ambitionen Österreich-Ungarns im Zeitalter des Hochimperialismus*, (Frankfurt/M: Peter Lang GmbH, Internationaler Verlag der Wissenschaften, 2001).

- McCarthy, J. A., "Nineteenth-century Egyptian Population", *Middle Eastern Studies* 12 (1976), 1-39.
- Marchetti, C., "Frontier Ethnography. Zur *colonial situation* der österreichischen Volkskunde auf dem Balkan im Ersten Weltkrieg", y: *Wechsel Wirkungen: Austria-Hungary, Bosnia-Herzegovina, and the Western Balkans, 1878–1918*, eds. C. Ruthner, D. Reynolds Cordileone, U. Reber, R. Detrez, New York 2015, 363-382.
- Mellini, P., *Sir Eldon Gorst. The Overshadowed Proconsul*, (Stanford: Hoover Institution Press, 1977).
- Nikolić, A., "Austro-Hungarian Cultural Imperialism in Bosnia and Herzegovina: The Case of Kosta Hörmann and the Provincial Museum", y: *The Balkans in the Age of New Imperialism and Beyond*, ed. V. G. Pavlović, Bräila 2021, 47-59.
- Papić, M., *Školstvo u Bosni i Hercegovini za vrijeme austrougarske okupacije (1878-1918)*, (Sarajevo: Veselin Maseleša, 1972).
- Исти, *Učitelji u kulturnoj i političkoj istoriji Bosne i Hercegovine*, (Sarajevo: Svjetlost, 1987).
- Pollard, L., *Nurturing the Nation. The Family Politics of Modernizing, Colonizing, and Liberating Egypt (1805–1923)*, (Berkeley: University of California Press, 2005).
- Reid, M. D., *Cairo University and the Making of Modern Egypt*, (Cambridge: Cambridge University Press, 1990).
- Reynolds-Cordileone, D., "Displaying Bosnia: Imperialism, Orientalism, and Exhibitionary Cultures in Vienna and Beyond, 1878-1914", *Austrian History Yearbook* 46 (2015), 29-50.
- Russel, M., "Competing, Overlapping, and Contradictory Agendas: Egyptian Education Under British Occupation, 1882-1922", *Comparative Studies of South Asia, Africa and the Middle East* XXI (2001), 50-60.
- Ruthner, C., "Bosnien-Herzegowina als k. u. k. Kolonie. Eine Einführung", y: *Bosnien-Herzegowina und Österreich-Ungarn, 1878–1918. Annäherungen an eine Kolonie*, hrsg. C. Ruthner, T. Scheer, Tübingen 2018, 15-45.
- Sked, A., *The Decline and Fall of the Habsburg Empire 1815-1918*, (London-New York: Longman Publishing Group, 1989).
- Spomenica stogodišnjice rada Zemaljskog muzeja Sarajevo 1888-1988*, (Sarajevo: Zemaljski muzej Sarajevo, 1988).
- Tignor, L. R., *Modernization and British Colonial Rule in Egypt, 1882-1914*, (New Jersey: Princeton University Press, 1966).

Anja Nikolić

THE COLONIAL FRAMEWORK OF THE CULTURAL AND EDUCATIONAL
POLICY OF GREAT BRITAIN IN EGYPT AND AUSTRIA-HUNGARY
IN BOSNIA AND HERZEGOVINA

Summary: *This paper aims to show similarities and differences in educational and cultural policies in Egypt and Bosnia and Herzegovina. Two former Ottoman provinces found themselves under foreign rule in the era of new imperialism. This paper tries to explore common phenomena in two areas: culture and education between the years of 1910 and 1914. Egypt was unquestionably colony of the Great Britain. By highlighting the similarities and differences we attempt to indicate the essence of the Austro-Hungarian presence in the Balkans. After careful examination of the crucial phenomena and common mechanisms this paper tries to show the colonial nature of occupation of Bosnian and Herzegovina.*

Key words: *cultural and educational policy, Great Britain, Austria-Hungary, Bosnia and Herzegovina, Egypt.*